

РОЗДУМИ ЩОДО ЗАПРОВАДЖЕННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

THOUGHTS ON THE IMPLEMENTATION OF PREVENTION ACTIVITIES WITHIN THE CRIMINAL PROCESS

Десятник А.А.,

здобувач кафедри кримінального процесу
Одеського державного університету внутрішніх справ

У статті розглядається проблема запровадження профілактичної діяльності в межах КПК України. Розглядаються результати анкетування працівників слідчих підрозділів ОВС щодо окремих недоліків вказаної діяльності в межах КПК України 1961 року. На підставі результатів анкетування пропонується зміст статей, якими необхідно запровадити профілактичну діяльність у чинному КПК України.

Ключові слова: профілактична діяльність, причини злочину, умови, які сприяли вчиненню злочину.

В статье рассматривается проблема внедрения профилактической деятельности в рамках УПК Украины. Рассматриваются результаты анкетирования работников следственных подразделений ОВД по отдельным недостаткам указанной деятельности в рамках УПК Украины 1961 года. На основании результатов анкетирования предлагается содержание статей, которыми необходимо внедрить профилактическую деятельность в действующий УПК Украины.

Ключевые слова: профилактическая деятельность, причины преступления, условия, которые способствовали совершению преступления.

The problem of implementation of preventive activities in the Code of Criminal Procedure. Based on the survey results of investigative units ATS separate shortcomings of such activities within the Code of Criminal Procedure in 1961 offered the content of articles that need to implement prevention activities in the current Code of Criminal Procedure.

Key words: prevention activities, causes of crime, conditions that contributed to the commission of the crime.

Побудова демократичної, правової держави, відповідно до вимог ст. 1 Конституції України [1], проходить нелегкий шлях та нашою хвилює на певні проблеми, що потребують свого вирішення, до яких також відносяться проблеми здійснення досудового провадження.

Гармонізація національного кримінального процесуального законодавства із загальноєвропейськими принципами судочинства потребувала прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [2], у який внесено багато новел, що суттєво змінюють зміст кримінального процесу, але окремі напрями процесуальної діяльності потребують подальшого вдосконалення.

Одним із невирішених питань КПК України є питання здійснення профілактичної діяльності в ході кримінального процесу, вказана діяльність, на жаль, невиправдано не внесена до нового КПК України. Актуальність профілактичної діяльності нині пояснюється тим, що криміногенна ситуація в країні є стабільно складною, що потребує від держави прийняття профілактичних заходів в цілому й у ході кримінального провадження зокрема.

Питаннями профілактики злочинів під час досудового розслідування в радянський період розвитку науки кримінального процесу займалися такі науковці, як Л.М. Корнєєва, П.А. Лупінська, М.С. Строгович, В.Г. Танасевич, І.В. Тирічев та інші.

Зазначена проблема в різні періоди висвітлена в роботах таких вчених України: Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, Л.М. Лобойко, М.М. Михеєнко, В.В. Молдован, В.Т. Нор, В.М. Тертишник, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіка та інші.

Сьогодні питання запровадження профілактичної діяльності в межах кримінального процесу залишається актуальним та потребує свого невідкладного вирішення. Так, стаття 23 КПК України 1961 року передбачала, що під час провадження дізнання, попереднього слідства орган дізнання, слідчий, зобов'язані виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину. Згідно зі статтею 23 КПК України орган дізнання, слідчий, прокурор, встановивши причини й умови, що сприяли вчиненню злочину, вносили у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів для усунення цих причин та умов [3]. На підставі вказаних статей КПК України слідчі здійснювали профілактичну діяльність. Проте ця діяльність в межах попереднього КПК України мала певні недоліки, які були проаналізовані в ході анкетувань працівників слідчого апарату органів внутрішніх справ, у період дії чинного КПК України. У ході анкетування також була висловлена думка практичних працівників щодо запровадження інституту профілактичної діяльності в межах діючого КПК України з урахуванням недоліків, що мали місце під час діяльності в межах КПК України 1961 року [3].

Під час запровадження вказаного інституту постає питання співвідношення причин злочину та умов, які сприяли його вчиненню з предметом доказування. У зв'язку із цим можна зазначити, що в процесуальній літературі постійно точаться дискусії стосовно включення причин злочину та умов, які сприяли його вчиненню до предмета доказування. Наприклад, М.М. Михеєнко та В.П. Шибіка в коментарі до статті 23 КПК України 1961 року вказували,

що «відповідно до статті 23 КПК України причини злочину та умови, які сприяли його вчиненню, входять до предмета доказування в кожній кримінальній справі» [4, с. 53]. Аналогічної думки дотримуються В.Т. Нор [5, с. 134–136], Л.Д. Удалова [6, с. 111].

Необхідно зазначити, що у статті 64 КПК України 1961 року «Обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі» причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, прямо не вказані як обставини, що підлягають доказуванню. При цьому стаття 23 КПК України зазначені причини та умови зобов'язувала лише виявляти [3].

Щодо проблеми, яка розглядається, є важливою думка М.С. Строговича, який акцентує на тому, що «спочатку мають бути доказаними всі факти, з яких складається кримінально каране діяння, яке містить об'єктивні та суб'єктивні елементи складу злочину. Ці факти у сукупності створюють те, що називають головним фактом. <...> Все, що входить до складу предмета доказування, має суттєве значення для справи й повинно бути доказано з абсолютною достовірністю та безсумнівністю» [11, с. 363–365].

Під час вирішення питання щодо включення до предмета доказування причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, М.С. Строгович зауважував: «По-перше, не у всіх справах слідчим та судом ці обставини можуть бути з'ясовані в усіх деталях, і робота з подальшого їх з'ясування може тривати у відповідних господарських, адміністративних та інших організаціях на основі повідомлення слідчого, прокурора та суду. <...> По-друге, ми не включаємо ці обставини в головний факт тому, що всі елементи головного факту повинні увійти в зміст обвинувального висновку та вироку, тоді як з приводу обставин, які сприяли вчиненню злочину, слідчий робить подання, а суд виносить ухвалу» [7, с. 368]. Тобто М.С. Строгович причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, до предмета доказування, елементи якого належало доказати з кожної кримінальної справи, не відносить, з чим ми погоджуємося.

При цьому В.М. Тертишник вірно зазначив, що у визначенні предмета доказування є неприпустимими як невинуваті обмеження складових елементів, так і їх надмірне розширення, яке може зумовити безпідставне затягування розслідування та розв'язання кримінальної справи по суті [8, с. 278]. На нашу думку, окремі автори до предмета доказування відносили не тільки обставини, які прямо зазначені в КПК України як такі, що підлягають обов'язковому доказуванню, а також інші обставини, у тому числі причини та умови вчинення злочинів, останні згідно з КПК України 1961 року підлягали лише встановленню. Так, А.С. Форостяний вважає, що причини й умови, які сприяли вчиненню злочину, повинні бути включені до предмета доказування із застереженням, що вказані причини та умови доводяться лише за наявності такої можливості. Не в кожній кримінальній справі ці обставини можуть бути доведені [9, с. 130–132].

Розглядаючи питання здійснення профілактичної діяльності під час досудового провадження в межах чинного КПК України, необхідно вказати, що нау-

ковці відмічають відсутність регламентації вказаної діяльності в новому КПК України як недолік. Так, В.П. Шибіко вважає необхідним доповнити перелік обставин, які підлягають доказуванню (частина 1 статті 91 КПК України) пунктом «причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення», а також доповнити кодексокремими статтями, які б містили обов'язок прокурора й суду в разі встановлення під час кримінального провадження причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вносити у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі, відповідно, подання, окрему ухвалу про вжиття заходів для усунення цих причин та умов з повідомленням прокурора, суду в місячний строк про вжиті заходи [10, с. 107–109].

Проте ми вважаємо, що причини кримінальних правопорушень, та умови, які сприяли їх вчиненню, не доцільно включати до переліку обставин, визначених у статті 91 КПК України, як це пропонує В.П. Шибіко, оскільки обставини, визначені у статті 91 КПК України, підлягають обов'язковому доказуванню. Причини ж та умови вчинення кримінального правопорушення підлягають лише виявленню та встановленню.

До них необхідно віднести такі взаємодіючі обставини:

- негативні морально-психологічні властивості особистості, які включають в себе соціальний блок, куди входить антигромадська установка особистості (є суб'єктивною та специфічною причиною злочину) та психологічний блок, що включає психологічні властивості особистості (наявність чи відсутність психічного розладу, його ступінь, темперамент, інтелект та інші). При цьому виявлені негативні морально-психологічні якості можуть мати вірогідний характер та їх доказування в повному обсязі ускладнено, оскільки вказані якості є вираженням суб'єктивних оцінок. Теж саме стосується причин формування негативних морально-психологічних якостей. Тому вказані обставини, на нашу думку, можна тільки «виявити», «встановити» в тому обсязі, який можливий з урахуванням навантаження на слідчого в частині кількості кримінальних проваджень, що знаходяться в нього. На жаль, стислі строки досудового розслідування не завжди можуть дати можливість слідчим встановити вказані обставини в повному обсязі з конкретного провадження. Водночас психологічні особливості, якщо вони пов'язані з визначенням осудності особи, входять до обставин, які характеризують особистість підозрюваного та підлягають доказуванню згідно зі статтею 91 КПК України;

- причини формування негативних морально-психологічних якостей особистості;

- обстановку вчинення кримінального правопорушення (час, місце, умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, а також приводи, які є неголовними причинами кримінального правопорушення).

Терміни «виявлення», «встановлення», на нашу думку, мають пряме відношення до терміну «доказування».

При цьому в статті 91 КПК України вказані обставини, які підлягають обов'язковому доказуванню. Термінами «виявлення», «встановлення» можна дати можливість суб'єкту правозастосування самостійно визначити коло обставин, що викликали кримінальне правопорушення та сприяли його вчиненню, які необхідно виявити, встановити посередництвом доказів, враховуючи специфіку конкретного кримінального провадження. Перелік цих обставин, які підлягають виявленню, встановленню, тобто доказуванню, визначає слідчий, прокурор, виходячи з об'єктивної можливості їх доказування з конкретного кримінального провадження та об'єктивної можливості їх подальшого усунення.

Таким чином, у вузькому розумінні причини кримінальних правопорушень та умови, які сприяли їх вчиненню, не входять та не повинні входити до предмета доказування, визначеному в статті 91 КПК України, оскільки тоді вони будуть підлягати обов'язковому доказуванню для забезпечення реалізації принципу публічності, передбаченому в статті 25 КПК України в частині обов'язку вжиття всіх передбачених законом заходів для встановлення кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила. Предмет доказування в широкому розумінні охоплює, крім обставин, визначених у статті 91 КПК України, також причини кримінальних правопорушень та умови, які сприяли їх вчиненню. Однак останні підлягають лише «виявленню», «встановленню» за посередництвом доказів у можливих межах.

Представляє інтерес думка практичних працівників щодо здійснення профілактичної діяльності під час досудового провадження. Нами було здійснено анкетування 289 працівників слідчого апарату органів внутрішніх справ ГУМВС України в Одеській області (131 чол.), УМВС України в Кіровоградській області (125 чол.), УМВС України на Одеській залізниці (33 чол.), з них 15 начальників СВ, 18 заступників начальників СВ, 256 слідчих, старших слідчих, слідчих в ОВС.

Встановлено, що 72% слідчих, а також 89% заступників начальників СВ, 87% начальників СВ вважають, що є потреба в профілактиці кримінальних правопорушень із боку держави та з боку ОВС, відповідно, 79%, 94%, 73%; з боку слідчого органу досудового розслідування – 42%, 44%, 53%.

Обрані такі варіанти відповідей з метою покращання профілактичної діяльності:

– надати можливість слідчому вносити подання тільки в тих кримінальних провадженнях, у яких одностанно матеріалами провадження підтверджуються реальні причини кримінального правопорушення та умови, які сприяли його вчиненню, – вважають за необхідне 81% слідчих, а також 83% заступників начальників СВ, 93% начальників СВ;

– усунути практику направлень подань на ім'я начальника органу внутрішніх справ щодо неналежної роботи працівників ОВС у частині профілактики споживання, зберігання наркотичних засобів та зберігання набоїв, боєприпасів та вибухових речовин – вважають за необхідне 23% слідчих, а також 0 заступників начальників СВ, 14% начальників СВ.

На питання «Як Ви вважаєте, чи буде корисливим для держави здійснення профілактичної діяльності з кримінальних проваджень шляхом внесення подань про усунення причин кримінального правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню, якщо при цьому підвищити якість подань, а саме внесення подання зробити правом, а не обов'язком слідчого з проваджень, де причини та умови підтверджуються доказами та очевидні для учасників кримінального провадження?» позитивно відповіли 67% слідчих, а також 83% заступників начальників СВ, 93% начальників СВ.

З урахуванням недоліків здійснення профілактичної діяльності в межах КПК України 1961 року ми пропонуємо доповнити новий КПК України позицією, відповідно до якої сторона обвинувачення, що встановила наявність причин і умов вчинення кримінального правопорушення, вправі внести до відповідного органу, громадської організації чи службовій особі подання щодо усунення цих обставин. Вважаємо, що внесення подання повинно бути правом, а не обов'язком сторони обвинувачення. Вказане буде сприяти зменшенню фактів внесення формальних подань, що дає можливість направлення подань із достовірно встановленими причинами та умовами вчинення кримінального правопорушення. Водночас необхідно закріпити обов'язок сторони обвинувачення встановлювати вказані обставини для активізації профілактичної діяльності, але при цьому подання направляється лише в разі реального встановлення зазначених причин та умов.

У ході анкетування також встановлена достатньо велика кількість бажаючих здійснення профілактичної діяльності в межах кримінального процесу. Так, на питання «Якщо до КПК України будуть внесені зміни щодо здійснення профілактичної діяльності за умовами підвищення якості подань, чи буде у Вас бажання займатися встановленням вказаних причин та умов?», 42% слідчих, а також 56% заступників начальників СВ, 53% начальників СВ відповіли, що в них буде бажання за будь-яких обставин, оскільки вони вважають, що ця діяльність є корисною та необхідною для суспільства.

Водночас 56% слідчих, а також 44% заступників начальників СВ, 47% начальників СВ зазначили про відсутність бажання. При цьому вони погодилися з позицією, що профілактична діяльність корисна для суспільства, та необхідно усувати причини та умови кримінальних правопорушень, але заважають такі обставини:

а) недостатньо часу – вважають 41% слідчих, а також 22% заступників начальників СВ, 47% начальників СВ;

б) необхідність доказувати причини та умови вчинення кримінальних правопорушень, що потребує додаткових зусиль (часу, необхідності пересування для встановлення обставин) – 21% слідчих, а також 33% заступників начальників СВ, 27% начальників СВ.

Під час анкетування також встановлені окремі причини недостатньої профілактичної діяльності в межах ст. ст. 23, 23 КПК України 1961 року. Так, 13% слідчих, а також 11% заступників начальників СВ, 20%

начальників СВ вважають однією з причин недостатньої вимогливості прокурора. Недостатнє реагування суду як причину визначили 11% слідчих, а також 28% заступників начальників СВ, 13% начальників СВ.

Як причини недостатньої профілактичної діяльності в межах ст. ст. 23, 23 КПК України 1961 року, що полягає в небажанні слідчого займатись цією діяльністю, визначили 74% опитаних слідчих, а також 72% заступників начальників СВ, 60% начальників СВ. На думку опитаних, вказане небажання пояснюється:

– відсутністю необхідного часу з причини завантаженості (вказали 57% опитаних слідчих, а також 50% заступників начальників СВ, 40% начальників СВ);

– недостатнім рівнем знань із розмежування між собою причин та умов злочинів (вказали 5% опитаних слідчих, а також 17% заступників начальників СВ, 13% начальників СВ);

– відсутністю методичних рекомендацій щодо встановлення та усунення причин та умов злочинів (вказали 27% опитаних слідчих, а також 28% заступників начальників СВ, 20% начальників СВ).

З урахуванням викладених результатів анкетування, на нашу думку, необхідно доповнити главу 4 чинного КПК України параграфом 2 «Заходи щодо встановлення причин та умов вчинення кримінального правопорушення, порушень законодавства чи прав та свобод людини» такими статтями:

Стаття 94 «Встановлення причин кримінального правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню».

Встановлення в ході досудового розслідування та судового провадження причин кримінального правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню, є обов'язком сторони обвинувачення.

Стаття 94 «Подання сторони обвинувачення з кримінального провадження».

1) Сторона обвинувачення (прокурор, слідчий за погодженням із прокурором), що встановила наявність причин кримінального правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню, вправі внести до відповідного органу, громадської організації чи службовій особі подання щодо усунення цих обставин.

2) У разі встановлення в ході досудового розслідування та судового провадження фактів порушень законодавства чи прав та свобод людини прокурор, слідчий за погодженням із прокурором вносить по-

дання про ці порушення до відповідних державних органів.

3) Прокурор за погодження подання, що надано слідчим, зобов'язаний перевірити достатність доказів зі встановлення причин кримінального правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню.

4) Протягом місяця з дня отримання подання посадова особа, якій це подання адресоване, повинна прийняти необхідні заходи та про їх результати повідомити прокурора, слідчого, який вніс подання.

5) Під час досудового розслідування слідчий, прокурор або оперативний підрозділ за дорученням слідчого або прокурора мають право перевірити стан виконання подання слідчого, прокурора щодо усунення причин кримінального правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню. Результати перевірки надаються слідчому, прокурору».

Стаття 94 «Зміст подання».

Подання про усунення причин кримінального правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню, викладається окремим документом та складається з:

1) Вступної частини із зазначенням:

– прізвища, ім'я, посади слідчого, прокурора;

– дати та місця його складання;

– найменування (номера) кримінального провадження;

– прізвища, ім'я та по батькові підозрюваного, обвинуваченого (за наявності на момент внесення подання);

– правової кваліфікації кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність;

– посилення про відповідальність за залишення посадовою особою без розгляду подання, а так само за несвоечасну відповідь на подання згідно зі статтею 185 Кодексу України про адміністративні правопорушення;

2) Описової частини із зазначенням:

– обставин, які стали підставою для винесення подання;

– встановлені обставини з посиланням на докази;

3) Резолютивної частини із зазначенням:

– конкретних висновків, пропозицій про усунення виявлених обставин;

– строку виконання подання;

– порядку та строків оскарження подання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України : Закон України // Кримінальний процесуальний кодекс України. – К. : Юрінком Інтер, 2012. – 376 с.
- Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2.
- Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України : за станом законодавства та постанов Пленуму Верховного Суду України на 15 серпня 1997 р. / [М.М. Михеєнко, В.П. Шибіко, А.Я. Дубинський] ; відп. ред. В.Ф. Бойко, В.Г. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 624 с.
- Кримінальний процес України : [підручник] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К. : Либідь, 1992 – 431 с.
- Удалова Л.Д. Кримінальний процес України. Загальна частина : [підручник] / Л.Д. Удалова. – К. : Кондор, 2005. – 152 с.
- Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1968. – Т. 1. – 470 с.
- Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 1056 с.
- Форостяний А.С. Реалізація профілактичної функції слідчого шляхом виявлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину / А.С. Форостяний // Право України. – 2004. – № 7. – С. 129–132.
- Шибіко В.С. Деякі новели чинного КПК України потребують подальшого осмислення й удосконалення / В.С. Шибіко // Право України. – 2013. – № 11. – С. 104–109.